

УДК 130.2:62

Л 37

Віктор ЛЕВИЦЬКИЙ

ДИСКУРС ПРО ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЮ

У статті розглянуто основні тенденції розвитку дискурсу про індустріалізацію та роль техніки в модерному життєсвіті. Розглянуто теорії індустріалізації та філософії техніки, починаючи від М. Гайдеттера та П. Друкера, та закінчуючи сучасними теоретиками. Автор стверджує, що наявність дискурсу про індустріалізацію, передовсім про техніку та техногенну цивілізацію, є невід'ємним атрибутом Модерну і відчутно впливає на подальшу траєкторію розвитку сучасного світу.

Ключові слова: дискурс, рефлексія, індустріалізація, модерн, техніка.

Постановка проблеми. У сьогоdnішньому вимірі сучасність неможливо уявити без індустріальної складової та техніки загалом. Тому дискурс про індустріалізацію стає центральною проблемою осмислення модернітi. Деякі автори, навіть, власне до техніки зводять саму суть сучасності та її розрив з традицією. Треба зазначити, що хоча осмислення техне натрапляємо ще у Платона та Аристотеля, систематичні дослідження феномену техніки починаються тільки з ХІХ ст. Навіть, якщо припустити, що Карл Маркс таки дійсно мав рацію, що людина стала людиною завдяки великому пальцеві, завдячуючи якому вона вперше змогла взяти палицю в руку і зробити її знаряддям, інструментом, то все таки техніка ніколи не посідала такого місця в культурі, як до Нового часу. Тому, власне,

сам дискурс про техніку сформувався лише в ХІХ ст. Мислителі почали розуміти, що це не просто інструмент чи машина. Що далі, то більше сама цивілізація починає залежати від розвитку техніки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одні дослідники сприймають техніку у винятково позитивному світлі, деякі, наприклад, німецький філософ Фред Бон, навіть пов'язують із нею майбутнє щастя всього людства. Інші (Л. Мемфорд, К. Ясперс) бачили в техніці суттєву загрозу, що може спричинити тотальне винищення людства. У ХХ ст. виникло чимало теорій індустріалізації, техніки. У пропонованій статті будуть розглянуті як теорії більш оптимістичні, що засадничо пов'язують існування та прогрес сучасного суспільства з трансформацією техніки (зокрема, теорії М. Гайдеггера, Е. Юнгера, П. Бурд'є, П. Друкера, Р. Арон), так і песимістичні теорії, згідно з якими розвиток техніки веде до занепаду людства (такий погляд більшою чи меншою мірою поділяють пізній В. Ростоу, Д. Гелбрейт, Ж. Еллюль та інші). Песимістичний погляд на вплив техніки на суспільство мають переважно дослідники з пострадянського простору (О. Нікіфоров, В. Стьопін, Д. Дубровський, В. Аршинов, А. Назаретян, В. Горохов, В. Лепський).

Мета статті – простежити вплив дискурсу про індустріалізацію на розвиток саморефлексії модерну.

Одна з найоригінальніших та найглибших спроб осмислення техніки вдалася німецькому філософу Мартіну Гайдеггеру. Він одним із перших¹ зрозумів, що техніка – це не просто інструмент та засіб. Так, дійсно на перший погляд здається, що вона є простим приладдям для досягнення певних цілей і в такому разі можна говорити про її інструментальний та антропологічний вимір. Однак сутність техніки, підкреслює автор «Буття та часу», зовсім не те що техніка. Її сутність ховається у самій метафізиці, яка вийшла на свої граничні рубежі разом з філософією Декарта, тому власне, німецький філософ вважає, що «атомна бомба була вже у греків». Після ж cogito Картезія техніка стала долею сучасної людини. Сутність

¹Поряд з М. Гайдеггером можна також виділити Е. Юнгера, який ще на початку 30-х рр. ХХ ст. наполягав, що «будь-яке використання техніки – підкорення її мові».

же її полягає в *поставі*² він, насправді є тим нетехнічним, що формує техніку. Постав робить так, що тепер Рейн перестає бути просто рікою, частиною природного ландшафту, виявляється вбудований в електростанцію, стає приладдям для генерації електроенергії. Уся природа опиняється поставленною, вона стає частиною роботи поставу. Він же, зі свого боку – це модерний спосіб відкриття *непотаємності*, новим модусом доступу до *алетеї* (істини). Це найнебезпечніший шлях її розкриття, але де небезпека, там народжується і рятівне, посилаючись на Гьольдерліна, підсумовує М. Гайдеггер.

Як би не ставитися до такої поетичної раціональності – дехто схильний таврувати її як туманно-містичну, інші змагаються у найпіднесеніших епітетах, – незмінним залишається евристичність гайдеггерівської аналітики техніки. У середині ХХ ст. стало безсумнівним, що техніка насправді стала долею західної цивілізації, не в останню чергу саме техніка почала вибудовувати модель цієї цивілізації, включаючи і всі поля соціального буття, послуговуючись термінологією П. Бурд'є.

Власне, починаючи з цього періоду, і можна говорити про постанову експліцитної стадії дискурсу про індустріалізацію, коли мислителі почали аналізувати зміни, що приходять разом з технікою та намагалися спрогнозувати подальший розвиток суспільства загалом. Родоначальником цієї справи прийнято називати американського економіста австрійського походження П. Друкера. Це прізвище не досить відомо та вживане у філософських колах, його більше знають безпосередньо економісти та спеціалісти з менеджменту; саме в цій площині він здобув найбільше визнання. Однак власне він ще на початку 40-х рр. ХХ ст. видав працю «Майбутнє індустріальної людини», а через сім років (1949) – «Нове суспільство. Анатомія індустріального строю». Появу такої індустріальної системи він датує початком ХХ ст. і наполягає, що її базисом є

²Так російською був перекладений термін М. Гадейггера «*gestell*», що характеризує внутрішню природу техніки. Більш докладно див. статтю М. Гайдеггера «Питання про техніку», яка була опублікована російською мовою у збірці «Время и бытие» (1993).

крупні підприємства та корпорації, що здійснюють масове виробництво. Наявність цієї системи робить неминучою появу індустріального суспільства. Американський економіст виділяє два різновиди такого суспільства: капіталістичне та соціалістичне, зазначаючи, що обидва за природою є індустріальними. Втім, перше він розуміє як вільне, а друге називає «рабським».

Продовжувачем цієї лінії американської інтелектуальної традиції був В. Ростоу, назва книги якого говорить сама за себе «Стадії економічного росту. Некомуністичний маніфест». У своїй методологічній установці він полемізує з марксистською традицією та намагається спростувати формаційну теорію, причому сам він так само виділяє п'ять стадій росту. Звичайно, слід зазначити, що концептуалізує їх він виходячи із зовсім інших міркувань. Техніка та розвиток індустрії стають для нього критерієм, який допомагає американському дослідникові класифікувати ці стадії. Тому, власне, його й прийнято вважати одним з родоначальників теорії індустріального суспільства. Що ж стосується стадій росту, то В. Ростоу виділяє такі: традиційне суспільство, передумови зльоту, зліт, прихід до зрілості, вік високого масового споживання.

Тож коротко схарактеризуємо кожную стадію.

Традиційне суспільство. Це суспільство, що побудоване на засадах доньютонівської науки і техніки, та виходячи з іншого уявлення про структуру фізичного світу. Головна особливість стосувалася того, що існувала межа виробництва на душу населення, що була пов'язана з відсутністю тих можливостей, які дає сучасна техніка. Причому ця стадія стосується як історії так і географії: це всі доньютонівські суспільства та деякі постньютонівські, які не користуються перевагами технологічної доби.

Передумови для зльоту. Це період, який почався після розпаду середньовіччя та з'явився на його уламках. Звичайно, первинно це стосувалося винятково Західної Європи та датувалося кінцем XVII – поч. XVIII ст. Нові виробничі форми отримали як сільське господарство так і промисловість. Почали поширюватися світові ринки,

а відповідно і боротьба за них. Це період появи міцної національної держави, що стало головним політичним чинником для зльоту.

Зліт. Час цей характеризується найголовніше тим, що подолані всі перепони, які раніше не давали змоги стійко розвиватися. Головним ідолом та вірою стає стабільний перспективний розвиток. Це той час, коли в економічній теорії перемагає декартівська установка на пошук та використання методу. Здавалося, і з кожною наступною стадією це відчуття міцніло, що знайдена остання метода, задіюючи яку тепер можна постійно буде стабільно розвиватися. На це вказував і стрімкий розвиток міст, і постійне підвищення технічного рівня сільського господарства і промисловості, з'являється суспільний капітал: транспорт, зв'язок, інфраструктура тощо.

Прихід до зрілості. Можна визначити цей етап як період в якому економіка здатна вийти за межі первинної промисловості. Економіка поширила свій асортимент і для вугілля, залізничні дороги, сталь, додала виробництво верстатів, хімічних речовин, електрообладнання і т.п. Для передових індустріальних країн це період кінця ХІХ – поч. ХХ ст. – перша стадія в історії людства, коли країни змогли свідомо вибирати, що виробляти: їх вибір не був детермінований технічною складовою. Це був вибір економічного або політичного пріоритету.

Вік високого масового споживання. Період характеризується зсувом економіки від виробництва до споживання, особливо в секторі послуг. Відбулися дві системні трансформації. Перша стосується росту індивідуального доходу, тепер він розширював можливості за рамками основних продуктів харчування, одяжі та помешкання. Друге – зростає не тільки кількість міського населення, таку ж динаміку демонструє поява кваліфікованих робочих місць, згодом скажуть, що з'явився прошарок «синіх комірців», середній клас збільшується чисельно. Однак, мабуть, найголовніша новація цього етапу – «поява соціальної держави» та формування концепту країни загального добробуту. І тоді здавалося, що до нього залишилося зовсім недалеко.

Однак уже через 11 років, в 1971 р., вийшла книга В. Ростоу «Політика і стадії росту», де автор говорить, що стадія масового споживання не виправдала себе і не принесла полегшення споживачам. Він був змушений констатувати ріст цін, погіршення екологічної ситуації, низький рівень економічного росту, наростання проблем великих міст і т.д. Тому дослідник запропонував шосту стадію – пошуку шляхів якісного поліпшення життєвого рівня людини, так звану стадію пошуку якості. Їхніми характерними рисами є концентрація на сфері послуг, особливо дозвіллі, туризмі, виокремлення медицини як специфічного сектора економіки тощо.

Паралельно з В. Ростоу теорію індустріального суспільства розвивав Д. Гелбрейт. У роботі «Нове індустріальне суспільство», яка побачила світ в 1967 р. він наполягає, що саме техніка була тією сутністю, яка забезпечила перехід людства від традиції до сучасності, цей процес тривав останні сто років, а особливо інтенсивно після війни. І привів він до появи індустріальної системи, яка, зі свого боку, є визначальною рисою «нового індустріального суспільства». Це певний, унікальний вид суспільства, який не може бути схарактеризований капіталізмом чи соціалізмом, або навпаки може з рівною достовірністю апелювати до цих дефініцій. Мова не про те: як перший, так і другий є просто формами існування індустріального суспільства.

Так, американський посол в Індії, зазначає, техніка змінила саму сутність виробництва і тепер без системного планування неможливий жодний економічний процес, неважливо про країни якого ідеологічного табору йде мова. Річ у тому, що людина й всі її звички та установки стали підпорядковані машині (техніці), яку людина створювала, щоб вона служила їй. Тож економічне буття визначається не ідеологією, а технікою. «Але насправді, – пише Д. Гелбрейт, – наша економічна система, під якою б формальною ідеологічною вівіскою вона не ховалася, в суттєвій своїй частині є плановою економікою. Ініціатива в питанні про те, що має бути вироблено належить не споживачу... радше вона йде від крупної виробничої організації, що намагається встановити контроль над

ринками (які вона, як передбачається, повинна обслуговувати) і, понад те, впливати на споживача відповідно до своїх потреб» [1, 23]. Отже, підсумовує дослідник, насправді ворогом ринку є не ідеологія, а інженер і техніка, з похідними від неї все більшої спеціалізації праці, все точніших розрахунків та потребою у все більшому капіталі. А відтак «сучасна велика корпорація та сучасний апарат соціалістичного планування є варіантами пристосування до однієї й тої ж необхідності» [1, 62 – 63].

Пристосування це відбувається через появу техноструктури – так Д. Гелбрейт позначає головну рушійну силу індустріального суспільства. Він наполягає, що відійшов до історії час, коли власність та прийняття рішення належало одній особі або родині. У сучасну добу цю функцію перебрала на себе техноструктура, яка відтепер повністю відповідає за виробничий (і не тільки) процес. Американський дослідник навіть наполягає, що генеральні директори найбільших корпорацій насправді мають значно меншу владу, ніж всім, а особливо їм самим, здається³. Влада стосовно прийняття рішень перейшла до команд експертів, які разом значно більш компетентні ніж один керівник. Складність індустріальної системи вимагає якомога більшого та детальнішого розрахунку всіх складових процесу та можливих сценаріїв його протікання. Прикметно також, що рішення, прийняті техноструктурою, можуть бути переглянуті тільки аналогічним шляхом – влада переходить до експертних співтовариств. Це безапеляційне правило, яке діє універсально усюди, де техніка та індустрія є базисом процесу.

На думку Д. Гелбрейта, корпорація є кращою формою, що дає змогу техноструктурі досягати найліпших результатів. Один з найголовніших принципів функціонування техноструктури – це мінімізація втручання збоку. Будь-яке порушення цієї незалежності з боку неекспертів може тільки погіршити ситуацію. До речі, така ана-

³ Дуже показовим з цього приводу є приклад «Манхеттанського проекту» та роль у ньому Енріко Фермі, який довів можливість ланцюгової реакції, та генерал-майора Леслі Гроувза, який безпосередньо очолював проект. Замінити останнього можна було куди більш безболісно, ніж скромного науковця, що на велосипеді щоранку підіймався на гору в Лос-Аламосі, де розміщувалася лабораторія з розробки атомної бомби.

літика виглядає як економічно-індустріальний прототип ідеальної комунікації. Корпорація здається кращою формою існування техноструктури тому, що вона доволі жорстко захищає свою герметичність. Порушується вона тільки, коли економічні результати виявляються не такими, як очікувалося і тоді, наприклад, власники або кредитори та банківські установи втручаються у звичну діяльність корпорації. Отже, звідси походять первинні цілі техноструктури, їх можна сформулювати як гарантований рівень прибутку та максимально можливий ріст. Через таке цілепокладання техноструктура отримує легітимацію. Економіка країни (підприємства, корпорації) повинна постійно зростати, демонструючи найкращу динаміку, водночас має підвищуватися і рівень життя населення. Найкращий спосіб організації цього процесу – робота техноструктури, відтак, вона не просто планує та реалізовує певні економічні моделі, а наближає людство до кращого майбутнього. Так з економічного ця сутність перетворюється на аксіологічну.

Однак Д. Гелбрейт попереджає про небезпеку такої позиції та змальовує можливу перспективу: «Ми будемо зобов'язані служити цілям індустріальної системи. Додатково держава буде нав'язувати їх своїм моральним авторитетом, а повною мірою, можливо, і юридичною владою. Усе це загалом виллється в кінцевому рахунку не в жорстке рабство плантаційного робітника, а в м'яке рабство домашньої робітниці, що привчена любити свою хазяйку та розглядати її інтереси як власні. Але це не буде свободою» [1, 567].

Європейський дискурс цих років представлений передовсім Р. Ароном, який вже у 1962 р. опублікував перше дослідження, присвячене аналізу індустріального суспільства. При цьому варто зазначити, що у європейських інтелектуалів було значно менше можливості для аналізу, бо Європа тільки-но почала оговтуватися після війни, а в цей же час на американському континенті індустріальне суспільство процвітало, і деякі мислителі починали вже замислюватися про наступну постіндустріальну його стадію. Французький дослідник був переконаним лібералом, тому ще майже десятиліттям раніше в іншій своїй відомій роботі «Опій інтелектуалів»,

обурений зачарованістю європейських колег марксизмом та соціалізмом, намагався розвінчати цю захопленість. Тому, здається таке старання наблизити соціалістичне та капіталістичне суспільство, показавши його однакову зануреність в індустрію, не в останню чергу пояснюється ідеологічною позицією. Легше апелювати до опозиційного табору, показуючи, що насправді ці дві системи мають однакову внутрішню сутність, і водночас доводячи хибність марксистської формаційної теорії.

Переходячи безпосередньо до аналітики індустріального суспільства, Р. Арон дає дуже просту його дефініцію – це суспільство, де «промисловість, велика промисловість була б найхарактернішою формою виробництва» [2, 8]. Це і є «вхід до сучасності», завдяки такому критерію характеру виробничих сил французький філософ проводить демаркаційну лінію між аграрним суспільством та індустріальним, між традицією та сучасністю. Розмірковуючи далі, він виокремлює п'ять характерних рис індустріальної економіки. Перше стосується радикального розриву між родиною та підприємством. Сьогодні вони можуть бути ніяк не пов'язані і в 99 % випадків зони їх поширення ніяк не пересікаються. Сім'я як осередок економічного життя відійшла у минуле, на зміну їй прийшли великі корпорації. Друге. Індустріальні суспільства вводять оригінальний розподіл праці, причому, він виходить за межі традиційного поділу, наприклад, на ремісників, торговців, селян тощо. Йдеться про диференціацію всередині самих підприємств, вони прагнуть до інтенсивності та підвищення ефективності. Третє. Індустріальне підприємство вимагає постійного накопичення капіталу. Прагнучи ефективності, підприємство повинно накопичувати капітал, щоб потім інвестувати його в оновлення та власну модернізацію. Четверте – це раціональний, економічний розрахунок. Жодне підприємство сучасності не в змозі витримувати конкуренцію та ефективно працювати без прорахунку всіх етапів власної діяльності. Без цього не можна сподіватися вижити в економічній площині. Нарешті, п'яте, це концентрація робочої сили на місці трудової діяльності. Отже, мова

відразу йде про урбанізацію та підіймає на новий рівень питання щодо власників засобів виробництва та найманої праці.

Ця дефініція індустріальної економіки дозволяє Р. Арону, з одного боку, говорити, про те, що соціалістична та капіталістична системи базуються на одному й тому ж підґрунті, виділяючи промисловість як сутність обох, з іншого – виділити дві відмінності, що їх розрізняють. Безпосереднє – це власність на засоби виробництва та спосіб регулювання. Аналізуючи капіталістичну індустріальну систему, він також виділяє п'ять її головних характеристик: 1) засоби виробництва є об'єктом індивідуального привласнення; 2) децентралізоване регулювання економіки; 3) система найманої праці: власники засобів виробництва відрізняються від працівників на цих засобах; 4) домінантою є прагнення отримати прибуток; 5) присутнє спорадичне коливання цін.

Нагадаємо, що цю роботу французький дослідник писав, коли актуальною була теорія модернізації, коли стійкою була віра, що західне суспільство є еталонною моделлю, де, зрештою, мали зустрітися всі цивілізації. Тому, мабуть, не в останню чергу ця модель повинна бути якомога кращою. Намагаючись довести це, Р. Арон навіть наводить статистику з життя американської економіки за 1953 р., де нібито майже 77 % всіх витрат йде на заробітну плату, 12,4 % – на податки, 5,2 % становили прямі інвестиції в підприємство і лише 5,5 % припадало на акціонерів. Навіть, якщо допустити некоректність і накласти цю пропорцію на 2000 найкрупніших підприємств 2014 року за версією Forbes з річною виручкою, що перевищує 39 трильйонів доларів (до речі це більше ніж половина світового ВВП), то ці відсотки не виглядають такими вже несуттєвими. Враховуючи ж, що структура економіки за ці шістдесят років суттєво змінилася, то цифра ця буде ще більшою.

Тим не менш, навіть зважаючи на певну ідеологічну симпатію Р. Арона, що, здається, мала місце при аналітиці ним сучасності, слід визнавати його творцем оригінальної концепції індустріального суспільства. Водночас як його співвітчизник Ж. Еллюль сповідує куди менший пієтет до технічного засилля. Він так само бачить в

техніці головну характеристику сучасності, основну причину переходу суспільства від етапу «особистого підприємства» до «економіки корпорацій». Що прикметно, він також не бачить різниці між соціалістичним та капіталістичним виробництвом з індустріальної точки зору. Ж. Еллюль констатує, що техніка вибудувала певний світ, втягуючи людину в свою орбіту у будь-якій сфері: від виробництва до медицини та дозвілля. А ось цей вплив французькому філософу подобається вже куди менше, недарма один з останніх його творів має назву «Технологічний блеф».

Основні його ідеї суголосні з не одним поколінням франкфуртців. Т. Адорно, а особливо М. Горкгаймер, протестували проти поневолення людини інструментальною раціональністю, та підкорення їй всіх її життєвих орієнтирів. Е. Фром виокремлював психологічні та екзистенційні проблеми нового суспільства, а Г. Маркузе змальовував портрети одновимірної людини, яка стала продуктом споживчого суспільства. Ж. Еллюль поширює цю аналітику, пов'язуючи її з філософією абсурду, що походить від Ф. Кафки Ж.-П. Сартра та А. Камю. Ж. Еллюль наполягає, що самі принципи цієї техногенної цивілізації є внутрішньо суперечливими. Аналізуючи консомеризм, він наводить три приклади, що засвідчують абсурдність такої стратегії. Французький філософ говорить про все більше поширення телефонів, якими ніхто не користується, про генерацію все більшого обсягу електроенергії, яка і так у надлишку, про цілодобове телебачення, на якому не вистачає якісного продукту⁴. Головна думка тут полягає у тому, що людина техногенної цивілізації споживає (або навіть змушена споживати) те, що їй насправді непотрібно, це нав'язані звички, які повинні стимулювати внутрішній попит, це гонитва за гаджетами, які насправді не задовольняють жодної потреби. Ж. Бодріяр аналізував цю ж ситуацію, наполягаючи, що людина опинилася в світі симулякрів. Справді, чи не виглядає абсурдною з раціональної точки зору (а економіка та наука начебто раціональні) позиція, згідно з якою автомобіль потрібно міняти, бо вийшла нова модель, чи цілодобово стояти в черзі за новою версією телефону.

⁴Більш детально див. з цього приводу Ж. Еллюль «Технологічний блеф».

Ж. Еллюль так підсумовує цю ситуацію, надаючи їй філософсько-історичного присмаку: «Ми знаходимо тоді величезну суперечність, яка штовхає нас на сусідство з маренням: з одного боку, економіки «розвинутих» країн, які функціонують, так, як я про це сказав, а з іншого, – економіки країн третього світу, які все більше провалюються... з одного боку, економіки, які можуть функціонувати лише примножуючи неправдиві потреби і створюючи гаджет, з іншого – економіки, які не можуть задовольнити голод і мінімум благ цивілізації. І абсурд досягає свого піку, коли спеціалісти думають лише про одну річ стосовно країн третього світу: втягнути їх на цей же шлях, що і ми... і це в той час, коли ми конкретно бачимо результати нашої системи» [3]. З моменту написання цих рядків минуло майже тридцять років, а ситуація не змінилася на краще. Це стосується як цивілізаційної, так і екзистенційної ситуації. Ж. Еллюль констатував появу нової людини, без жодної участі генетики, людини «зачарованої», що цікавиться тільки картинками та шумами. Після стількох років, можемо констатувати істинність такої дефініції, чого тільки варте захоплення нового покоління всілякими гаджетами, які вже дозволяють на повну занурюватися в іншу реальність. Тільки в такій ситуації пригадуються слова відомого генетика Ж. Ростана, який ще в 1960 р. говорив, що навчився виробляти жабу з двома головами і п'ятьма лапами, проте так і не навчився робити супержабу, жабу, яка б була пристосованою до життя жаби краще, ніж жаба, що з'явилася природним шляхом. Російський дослідник сучасного суспільства В. Горохов пише, що в такій ситуації виникає ілюзія: якщо техніка зробила з тварини людину, то в поєднанні з наукою вона може зробити з неї бога, творця не тільки артефактів, але і самої матерії, природи й живого. Втім, чи вдасться стати богом ще до кінця не зрозуміло, однак ціна, яку доведеться платити за цю ілюзію, з кожним роком стає все більш очевидною.

Одним з перших, хто вловив новий дух епохи, був Д. Белл, саме його прийнято вважати родоначальником теорії постіндустріального суспільства. У своїй найвідомішій праці «Прийдешнє постіндустріальне суспільство» він аналізує багато теорій, що послу-

говуються префіксом пост-: це і посткапіталістичне суспільство Р. Дарендорфа, і постбуржуазне – Дж. Ліхтхейма, і постсучасна епоха А. Етціоні, і постцивілізаційна епоха К. Боулдинга, і постколективіська політика С. Біра і т.д. Таке різноманіття характеристик дає підставу американському соціологу констатувати, що світ підійшов до певної межі, за якою проглядається інша форма його організації. Він називає її постіндустріальним суспільством.

Датує Д. Белл появу нового суспільства між 1945 та 1950 рр. пов'язуючи його з двома доленосними подіями. Перше – це успішна розробка та використання атомної зброї, що продемонструвало міць теоретичної фізики. Друге, 1946 року в державній випробувальній лабораторії в Абердині був зроблений перший клавішний комп'ютер ЕНІАК, який відкрив світ нових можливостей, які раніше не можна було і уявити. Ці дві події допомогли зрозуміти, що головною цінністю наступного суспільства стане не виробництво чи власність, а знання, теоретичне знання, в яке відтепер держави інвестують все більші суми. Знання замінило сталь, якщо раніше міць держави ілюстрували через обсяг промислового виробництва, найчастіше сталі, то тепер знання стало таким критерієм. Д. Белл дуже системно демаркував доіндустріальне суспільство, індустріальне та постіндустріальне, поділяючи їх за вісьма критеріями⁵, та наполягаючи, що головною технологією стала інформаційна, а базовим принципом – центральне значення теоретичного знання. Також проаналізовано, як у цих трьох видах суспільств змінюється соціальна стратифікація та влада. До речі, «Прийдешнє постіндустріальне суспільство» деякою мірою дуже нагадує «Розвиток капіталізму в Росії» В. Леніна. Так, Ленін намагався довести, що капіталізм в Росії вже достатньо розвинутий, і тому вона готова до соціалістичної революції. Для цього автор наводив неймовірну кількість таблиць і статистичних даних. І Д. Белл, намагаючись довести, з одного боку, що комуністичні та капіталістичні суспільства насправді є варіантами індустріального суспільства, з іншого – демонструючи,

⁵Більш детально див. [4, 158; 482].

що США перейшли вже на інший якісний рівень розвитку, послуговується найрізноманітнішим статистичним інструментарієм.

Він також констатує, що антагонізм минулого між капіталістами та пролетаріатом, сьогодні сходить нанівець, звільняючи місце новій парі: професіонали та маса. Це протистояння стосується як функціонування підприємства, так і суспільства загалом. Усе більшої ваги набирають «білі комерці», а центр економічного тяжіння зміщується зі сфери виробництва до сектора послуг, причому в останньому починають переважати медицина та освіта. Уже в епілозі Д. Белл так підсумовує ці трансформації: «... в економіці має місце зрушення від оброблювальних галузей до сфери послуг; в технології стверджується провідна роль заснованих на науці галузей промисловості; в соціологічному вимірі формуються нові технологічні еліти та з'являється новий принцип стратифікації» [4, 661]. Отже, американський дослідник наполягає, що світ, щонайменше його авангард, перейшов на принципово новий рівень, і це спричинило трансформацію не тільки в економічній та виробничій площинах, а й трансформувало соціальну реальність. Однак так само як Д. Гелбрейт, Ж. Еллюль, В. Росту та багато інших Д. Белл не тільки сповнений оптимістичних настроїв, а й звертає увагу на ті проблеми, що можуть прийти разом з новим постіндустріальним суспільством.

Коротко торкнемося ще однієї варіації теорії постіндустріального суспільства. У 1980 р. Елвін Тоффлер опублікував свою працю «Третя хвиля», де вся історія представлена у вигляді трьох хвиль, що поступово змінюють одна одну. Першу він називає аграрною, яка тривала приблизно до 1650 р., вона охоплювала всю землю і характеризувалася тим, що земля була основою економіки. Усюди був простий поділ праці та існувало декілька каст і класів: знать, духовенство, воїни, раби та кріпаки. Влада була авторитарною, а походження для людини мало домінуюче значення. Друга, індустріальна, що почалася з промисловою революцією та почала здавати позиції всередині ХХ ст., якраз у часи, коли остаточно перемогла по всьому світу. Це період стрімкого промислового розвитку, масо-

вого виробництва та споживання. Техніка стає головною рушійною силою цивілізації, це час поділу традиції та сучасності. Національні держави постають як головні суб'єкти міжнародної політики. Нарешті, третя хвиля, що почалась в 50-ті рр. ХХ ст. та повинна, на думку американського футуролога, накрити всю планету до 2025 р. Головними характеристиками цієї хвилі є інформація та знання. Електроніка, комп'ютерна техніка, космічне виробництво, використання океанських глибин, біоіндустрія – ось ті нові галузі, що стануть домінуючими в ці часи. Е. Тоффлер, так само констатує трансформацію соціуму та його структур: на все більш провідні ролі виходять спеціалісти з так званих «білих та синіх комірців», інформація стає повноцінним самостійним товаром, а значення фундаментальної та прикладної науки зростає з кожним днем.

Російський дослідник Г. Попов, розвиваючи цю теорію та поширюючи її на конкретний історичний матеріал, пише, що сьогодні можна виділити три типи постіндустріальних країн: перший світ – це постіндустріалізм передових держав – G 7; другий світ – постіндустріалізм країн-сателітів, партнерів (Австрія, Швеція, Данія); та постіндустріалізм третього світу. Тож через 35 років після опублікування «Третьої хвилі», можна сказати, що не всі її пророцтва збулися, проте в головному доведеться погодитися з автором. Технології, насправді, з кожним роком відіграють все більше значення, структура суспільства значно змінилася, порівняно з індустріальною добою, а знання та інформація отримали статус самостійних акторів соціального буття.

Згодом з'явилися інші варіанти теорії постіндустріального суспільства, представлені концепціями інформаційного суспільства, мережевого суспільства, суспільства ризику, суспільства кінця масового виробництва тощо. Проте сьогодні дуже наївно вважати, що крокування цим шляхом індустріального дискурсу насправді допомагає «увійти в сучасність» та забезпечити гідний рівень проживання населенню своєї країни. Поки дехто тільки нещодавно перестав намагатися виробляти чавун у пічці кожної сільської хати та навчився будувати металургійні комбінати, інші вже створили приватні

компанії, що займаються космічним туризмом. Тож, і постає дуже складна дилема: з одного боку, якщо на ставати на цей шлях, то назавжди будеш викреслений зі списку «цивілізованого світу», з іншого – технологічний розрив між розвинутими країнами та іншим світом з кожним роком збільшується загрожуючи перерости в непереможний. Здається, відповідь можна шукати тільки в площині найсучаснішої науки, можливо, технонауки, а не намагатися копіювати шлях, який передові країни пройшли півстоліття тому. Звичайно, на це потрібні не тільки колосальні фінансові ресурси, а й наукова школа і компетентні фахівці. Недарма мабуть бюджет сьомої дослідницької програми ЄС (2007 – 2013 рр.) зріс порівнюючи з шостою програмою (2002 – 2007 рр.) з 17,5 млрд. до 54,4 млрд. євро.

Але як наука окремо, так і разом з технікою не можуть бути панацеєю, та гарантувати відповіді на всі питання. Однак теза висловлена О. Нікіфоровим: «... наука дала нам знання про світ і забезпечила технічними засобами для його перетворення, однак вона нічого не сказала про насправді людське в людині і майже ніяк не сприяла її духовному розвитку» [5, 341], є абсолютно релевантною сьогоднішню. Наостанок, у цьому контексті доречно згадати ініціативу Росія-2045, яку підтримують як російські філософи та вчені: В. Стьопін, В. Аршинов, А. Назаретян, В. Горохов, В. Лепський, так і закордонні – Марвін Мінскі, Рей Курцвейл, Теодор Бергер, Хіросі Ісігуро та інші. Д. Дубровський так пише про причини його створення в 2011 р. та проведення Міжнародних форумів «Глобальне майбутнє – 2045»: «Наукові дослідження, розрахунки та математичні моделі (наприклад, відома крива Панова-Снукса) показують, що до середини століття, приблизно до 2045 р. (звідси ця дата в назві Руху), наша споживча цивілізація вступить у фазу півфуркації (А.П. Назаретян та ін.), «динамічного хаосу», як вважає за краще говорити В.С. Стьопін. Вона підійде до межі сингулярності, за яким або деградація та загибель, або перехід на якісно новий етап розвитку» [6, 215]. Автори констатують, що людство стоїть, не в останню чергу через науку та техніку, на порозі системної кризи: антропологічної, екологічної, енергетичної, демографічної, екзистенцій-

ної тощо. З іншого боку, наука давно перестала бути міждисциплінарною, а перетворилася на трансдисциплінарну, коли горизонт прийняття рішення виходить не тільки за рамки однієї науки, а й наукової сфери загалом. Наука стає інкорпорованою в політичний, екологічний, психологічний та інші дискурси.

Тож, автори цього руху концентруються на конвергентному розвитку НБІКС технологій (нано-, біо-, інфо-, когнітивних, соціо-гуманітарних), де роль цілепокладання повинна завжди залишатися за останньою. І мова не йде про інституціональні заклади на кшталт створеному при американському Конгресі Бюро з оцінки техніки або аналогічному Бюро з соціальної оцінки техніки при Бундестагі, що займаються соціальними наслідками технологічних проєктів, мовиться про відповідальність за майбутнє цивілізації, а, можливо, і життя загалом.

Висновки. Отже, підсумовуючи, можна сказати, що дискурс про індустріалізацію може бути розглянутий як певний атрибут Модерну, та визначати чи не найголовнішу його характеристику – технологічну складову. Сам дискурс про індустріалізацію пройшов певну еволюцію, від захопленості технікою та очікування від неї створення доби загального добробуту суспільства масового споживання, до усвідомлення можливих наслідків техногенної цивілізації, яка має потенціал до абсолютного самознищення. Однак, здається, майбутнє ще не вирішене, точка біфуркації ще не перейдена.

Література

1. Гелбрейт Дж. Новое индустриальное общество : пер. с англ. / Дж. Гэлбрейт. – М. : ООО «Издательство АСТ»; ООО «Транзиткнига» ; СПб. : Terra Fantastica, 2004. – 602 с.
2. Сучасна зарубіжна соціальна філософія : хрестоматія. – К. : Либідь, 1996. – С. 8 – 24.
3. Эллюль Ж. Технологический блеф / Ж. Эллюль // Это человек : антология. – М. : Высш. шк., 1995. – С. 265 – 295.
4. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл ; пер. с англ. – М. : Academia, 2004. – 788 с.
5. Наука и социальная картина мира. К 80-летию академика В.С. Стёпина / под ред. В.И. Аршинова, И.Т. Касавина. – М. : Альфа-М, 2014. – 768 с.

6. Вопросы философии / Российская академия наук. – Изд-во «Наука». – 2015. – Выпуск 3. – 224 с.

Левицкий Виктор. Дискурс об индустриализации. В статье рассмотрены основные тенденции развития дискурса об индустриализации и роли техники в современном жизненном мире. Рассмотрены теории индустриализации и философии техники, начиная от М. Хайдеггера и П. Друкера, и заканчивая современными теоретиками. Автор утверждает, что наличие дискурса об индустриализации, прежде всего – о технике и техногенной цивилизации, является неотъемлемым атрибутом Модерна и ощутимо влияет на дальнейшую траекторию развития современного мира.

Ключевые слова: дискурс, рефлексия, индустриализация, модерн, техника.

Levytskiy Victor. Discourse about Industrialization. The article describes main trends in the development of discourse as to industrialization and the role of technology in the modern world. The theories of industrialization and the philosophy of technology are discussed, beginning from M. Heidegger and P. Drucker, and ending with modern theorists. The author argues that the discourse about industrialization, first of all about technology and technological civilization, is an essential attribute of Modern, affecting considerably the future path of modern world development.

Key words: discourse, reflexion, industrialization, modern, technique.